

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Трансформація соціальної ідентичності під час українських революцій XX–XXI століть»

«Transformations of social identity during Ukrainian revolutions of 20th-21st centuries»

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Цепотан Тетяна Володимирівна

Керівник д.і.н., проф. Сминтина О. В. _____

Рецензент к.і.н., доц. Левченко Г. С.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ від 2025 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № від 2025 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

_____ СМІНТИНА Олена
(підпис) (прізвище, ім'я)

_____ Бачинська Олена
(підпис) (прізвище, ім'я)

Одеса 2025

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1 Теоретичні основи трансформації соціальної ідентичності	10
1.1. Концепція соціальної ідентичності: основні теоретичні підходи	10
1.2. Соціальна ідентичність у контексті політичних і соціальних змін .	16
Розділ 2. Особливості трансформації соціальної ідентичності під час українських революцій	22
2.1. Українська ідентичність у складі СРСР.	22
2.2. Революція на граніті.	25
2.2.1. Передумови: політична ситуація, активізація молодіжного руху	25
2.2.2. Основні події та вимоги студентів	26
2.2.3. Зміна ідентичності в контексті «Революції на граніті» та розпад СРСР	27
2.3. Помаранчева революція.	29
2.4. Революція Гідності.....	34
Розділ 3. Вплив соціальних рухів та медіа на формування соціальної ідентичності	39
3.1. Трансформація ідентичності під впливом соціальних рухів	39
3.1.1. Соціальні рухи	39
3.2. Громадянська активність після Майдану	41
3.2.1. Громадянський активізм	41
3.2.2. Вплив на ідентичність волонтерства та громадянських рухів...	43
3.3. Вплив медіа і соціальних мереж на суспільну свідомість.....	44

3.3.1. Роль медіа у формуванні громадської думки та національної ідентичності.....	44
3.3.2 Пострадянські та українські медіа: зміна соціальної ідентичності	45
3.3.3. Соціальні мережі: мобілізація громадян і боротьба з фейками. 47	
Розділ 4. Соціальна ідентичність після революцій: виклики та перспективи	49
4.1. Війна як продовження революційного шляху: новий етап ідентичності	49
4.2. Ідентичність майбутнього: стабілізація чи нові трансформації?.....	51
Висновки	54
Використані джерела	56
Додатки	62

Вступ

Соціальна ідентичність неймовірно важлива в нашому суспільстві, оскільки вона формує те, як ми бачимо себе, як нас сприймають інші та як ми взаємодіємо зі світом. Це впливає на наше почуття причетності, наші цінності та навіть наші можливості в житті. Приналежність до соціальної групи (на основі національності, професії, релігії) дає людям відчуття зв'язку та емоційного безпеки. [див.32, с.8-10] Поняття соціальної ідентичності відіграє ключову роль у аналізі суспільних процесів, особливо в умовах глибоких політичних і соціальних змін. В даному дослідженні ми спираємось на роботи Г. Таджфеля та Д. Тернера і пізніших дослідників М. Хогга, М. Брюера та В. Гарднера, які зробили вагомий внесок у визначення соціальної ідентичності. В українській науці проблемою трансформації ідентичності займаються Кухарук О., Губеладзе І. Г., Гриджук О., Бойко С. Є науковці які працюють загалом для розуміння ідентичності М. Степико Л. Нагорна.

В історії України революційні події неодноразово ставали каталізатором змін у свідомості громадян, змушуючи останніх переглядати власну приналежність до нації, суспільства та політичних рухів.

Досліджуючи українські революції: Революція (1990), Помаранчеву Революцію (2004), Революцію Гідності (2013 – 2014) можна чітко простежити процес трансформації соціальної ідентичності. Громадяни об'єднувалися навколо спільних цінностей, формували нові символи та наративи, що доводило їх належність до певної соціальної групи. Загалом революційні події нерідко призводили до поляризації суспільства, виокремлюючи нові ідентичності та змінюючи уявлення людей про власну роль у державотворчих процесах.

Актуальність цього дослідження обґрунтована потребою у більш глибокому аналізі впливу революцій на самоідентифікацію українців, визначенні чинників, що сприяють зміцненню або трансформації їхньої соціальної ідентичності, а також оцінці довгострокових наслідків таких змін для

українського суспільства. Революції є періодами глибоких суспільних змін, що впливають на всі сфери життя, зокрема й на ідентичність людей. Розуміння того, як саме відбуваються ці трансформації, є ключовим для осмислення глибинних процесів, що відбуваються в суспільстві, та прогнозування його подальшого розвитку. Для України питання національної ідентичності є винятково важливим, з огляду на складну історичну долю та довготривалий вплив інших культур. Революції — на Граніті, Помаранчева, а також Революція Гідності — стали ключовими етапами у формуванні сучасної української ідентичності, сприяючи об'єднанню суспільства та усвідомленню його унікальності. Україна перебуває в епіцентрі геополітичних подій, зокрема російсько-української війни. Дослідження трансформації ідентичності в цих умовах є важливим для розуміння мотивацій людей, їхньої готовності до боротьби за свої цінності та ідеали. Аналізуючи цей процес, ми зможемо краще пояснити сучасні суспільні динаміки та спрогнозувати можливі сценарії розвитку національної ідентичності в майбутньому.

Метою цієї роботи є аналіз трансформацій соціальної ідентичності в контексті українських революцій, зокрема вивчення механізмів, які вплинули на зміну ідентичності громадян України в період Революції (1990), Помаранчевої Революції (2004) та Революції Гідності (2013–2014), а також визначення їхнього впливу на сучасний стан соціальної ідентичності в Україні.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до поняття соціальної ідентичності та її трансформацій.
2. Оцінити вплив політичних змін в Україні на формування та зміну соціальної ідентичності громадян.
3. Дослідити характер трансформацій соціальної ідентичності під час Революції на граніті (1990).

4. Дослідити роль Помаранчевої революції (2004) у трансформації соціальної ідентичності та її вплив на політичну свідомість українців.
5. Вивчити зміни в соціальній ідентичності в контексті Революції Гідності (2013–2014).
6. Визначити ключові фактори, що вплинули на соціальну ідентичність українців під час революційних подій.
7. Аналізувати роль інтелектуалів і громадянського суспільства у формуванні нових ідентичностей під час революційних подій.
8. Розглянути довгострокові наслідки трансформацій соціальної ідентичності для розвитку національної ідентичності України.

Об'єктом дослідження є соціальна ідентичність громадян України в контексті ключових революційних подій, зокрема Революції на граніті (1990), Помаранчевої революції (2004) та Революції Гідності (2013–2014).

Трансформація соціальної ідентичності є предметом нашого дослідження є в Україні в період соціальних рухів та протестів, а також роль цих змін у формуванні національної ідентичності, взаємозв'язок соціальних рухів, політичних змін, інтелектуального середовища і громадянського суспільства.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період, що починається з 1990 року, коли відбулася Революція на граніті — ключовий момент у боротьбі за політичні та соціальні зміни в Україні. Ця подія заклала основу для наступних протестів і рухів, які поступово змінювали суспільну свідомість і ідентичність українського народу. Далі, у 2004 році, під час Помаранчевої революції, відбувається чергова зміна політичних орієнтирів, що сприяла новому етапу формування національної ідентичності. Завершення досліджуваного періоду припадає на 2014 рік, коли Революція Гідності призвела до глибоких соціальних і політичних змін, а також до важливих трансформацій у соціальній ідентичності українців, зокрема у контексті боротьби за європейські цінності та демократію.

Наше дослідження охоплює всю територію України, з акцентом на ключові регіони, де відбувалися основні суспільно-політичні події, що мали значний вплив на соціальну ідентичність громадян. Серед таких територій - столиця України, місто Київ, де зосереджувалися основні протестні акції та революційні події, включаючи найбільші майдани. Крім того, важливими для дослідження є західні регіони України, де найбільш активно підтримувалися проєвропейські та демократичні зміни, а також східні та південні регіони, які виявляли інші політичні орієнтації, що також впливали на соціальну ідентичність населення. Дослідження враховує різноманітність соціальних ідентичностей в залежності від територіальних, культурних та політичних особливостей регіонів України.

Методи дослідження

У процесі дослідження використовуються різноманітні методи, що дозволяють комплексно вивчити трансформацію соціальної ідентичності в Україні під час важливих революційних подій.

1. **Аналіз вторинних джерел (документальний метод)** - цей підхід дає можливість дослідити доступні джерела, серед яких наукові статті, історичні документи, матеріали в медіа, а також виступи політиків і громадських діячів, які описують важливі етапи революційних процесів в Україні за 1990, 2004 і 2014 роки. Це сприяє виявленню основних тенденцій та змін у суспільних уявленнях і соціальній ідентичності.
2. **Контент-аналіз медіа та публікацій** - для дослідження того, як соціальні ідентичності висвітлювалися в медіа, соціальних мережах і публічних виступах під час революційних подій. Це дозволяє визначити ключові соціальні, культурні та політичні наративи, що формувалися в суспільстві у зазначений період.
3. **Кейс-стаді (метод вивчення конкретних випадків)** — використовується

для детального аналізу окремих революційних подій (як, наприклад, акції протесту, Майдан в Києві або в інших регіонах). Цей метод дозволяє зосередитися на конкретних соціальних групах, їхній участі в революційних процесах та змінах ідентичності на рівні окремих індивідів або спільнот.

4. **Інтерв'ю та опитування** — для збору даних від учасників революційних подій, громадських активістів, експертів та представників різних соціальних груп. Цей метод дозволяє зібрати якісну інформацію про те, як соціальна ідентичність змінювалась на індивідуальному рівні та в суспільстві загалом.
5. **Порівняльний аналіз** — цей метод дозволяє порівняти соціальні та політичні зміни в різних періодах українських революцій. Порівнюючи трансформацію ідентичності у 1990, 2004 та 2014 роках, можна виявити загальні тенденції та специфічні відмінності в реакціях різних соціальних груп.
6. **Історико-соціологічний аналіз** — для дослідження взаємозв'язку між соціальними рухами, інтелектуальними тенденціями та політичними змінами, а також їхнього впливу на формування соціальної ідентичності в Україні.

Структура кваліфікаційної роботи

Кваліфікаційна робота складається з таких основних розділів:

1. **Вступ** — у цьому розділі обґрунтовується важливість обраної тематики, формулюються мета та основні завдання дослідження, визначаються об'єкт і предмет, а також застосовувані методи. Окрім цього, встановлюються хронологічні та територіальні рамки дослідження. У тексті також підкреслюється значущість роботи як для наукової спільноти, так і для практичного застосування.

2. **Розділ 1. Теоретичні основи трансформації соціальної ідентичності під час революцій** — аналіз ключових теоретичних підходів до соціальної ідентичності, історичних та соціальних контекстів українських революцій (1990, 2004, 2014 роки). Вивчення теоретичних аспектів трансформації ідентичності у відповідь на політичні та соціальні зміни.
3. **Розділ 2. Особливості трансформації соціальної ідентичності під час українських революцій** — аналіз кожної з українських революцій, визначення змін у соціальній ідентичності на рівні індивідумів та соціальних груп. Огляд соціальних рухів, протестів та громадянських ініціатив в контексті кожної революції.
4. **Розділ 3. Вплив соціальних рухів та протестів на соціальну ідентичність** — детальний аналіз ролі соціальних рухів та інтелектуальних течій у формуванні нових форм соціальної ідентичності, зокрема в умовах Помаранчевої революції та Революції Гідності.
5. **Розділ 4. Соціальна ідентичність після революцій: виклики та перспективи** – розглянути зміни ідентичності після революції, вплив війни та виклики і перспективи ідентичності майбутнього.
6. **Висновки** — узагальнення результатів дослідження, висновки щодо впливу революцій на трансформацію соціальної ідентичності в Україні, рекомендації для подальших досліджень.

Розділ 1 Теоретичні основи трансформації соціальної ідентичності

Соціальна ідентичність - це уявлення особи про себе як члена певної соціальної групи (національної, релігійної, професійної, гендерної тощо), вона супроводжується емоційною прихильністю, почуттям належності та усвідомленням відмінностей від інших груп. У процесі соціальних, політичних або культурних змін ця ідентичність не є сталою, вона піддається трансформації - змінюється структура групової приналежності, цінності, уявлення про «своїх» і «чужих». Соціальна ідентичність, як складний конструкт, визначає наше місце у світі та впливає на наше сприйняття себе та інших. Процеси її формування та зміни є предметом пильного вивчення багатьох соціальних наук. Трансформація соціальної ідентичності не є статичним явищем, вона є динамічним процесом, що відбувається під впливом різноманітних індивідуальних та соціальних факторів. Теоретичні основи цієї трансформації сягають корінням у психологію, соціологію та соціальну психологію, пропонуючи різні кути зору на це складне явище. Розуміння цих теоретичних підходів є ключовим для аналізу соціальних змін, міжгрупових відносин та особистісного розвитку. Від теорії соціальної ідентичності Таджфела та Тернера до більш пізніх концепцій ідентифікаційних процесів. Дослідження цих теоретичних основ дозволяє глибше зрозуміти, як індивіди та групи адаптуються до нових соціальних контекстів, переосмислюють свої соціальні ролі та змінюють свою соціальну самоідентифікацію.

1.1. Концепція соціальної ідентичності: основні теоретичні підходи

Поняття соціальної ідентичності почало активно розвиватися у другій половині XX століття під впливом робіт таких вчених, як Генрі Таджфель і Джон Тернер. У своїй роботі з 1979 року вони вперше висловили ідею, що люди визначають себе через свою належність до соціальних груп.

Таджфель і Тернер визначили соціальну ідентичність як частину самосвідомості людини, яка виникає від її членства в соціальних групах. Вони розглядали групи, такі як соціальний клас, сім'я, футбольна команда тощо, як важливі джерела гордості і самоповаги.[див. 46, с.33-35]

Ці вчені також вважали, що групи надають людині відчуття належності, цілі, самооцінки та ідентичності. Ці аспекти соціальної ідентичності допомагають людині розуміти себе у контексті більшої спільноти та визначають її на основі спільних атрибутів, цінностей чи цілей.

Соціальна ідентичність визначається не лише через власне сприйняття себе, а й через сприйняття іншими людьми. Вона може впливати на взаємодію між групами, формування стереотипів та взаємини між людьми з різних соціальних груп. У контексті теорії соціальної ідентичності (ТСІ), поняття "внутрішня група" відноситься до групи, з якою індивід ідентифікується, тоді як "зовнішня група" стосується груп, з якими він не ідентифікується. Важливо відзначити, що внутрішні та зовнішні групи - це плинні концепції. Група, із якою індивід ідентифікується, може змінюватися в залежності від контексту, середовища або часу. Більше того, кожен належить до кількох внутрішніх груп у різних аспектах своєї ідентичності. Категоризація на внутрішні та зовнішні групи також відіграє важливу роль у між груповій динаміці, упередженнях та конфліктах.

1) Етнічна приналежність і раса:

- Внутрішня група: Особа китайського походження може ідентифікуватися з іншими китайцями.

- Зовнішня група: Ця ж особа може вважати людей японського або індійського походження зовнішньою групою.

2) Релігія:

- Внутрішня група: Християнин може ідентифікуватися з іншими християнами.

- Зовнішня група: Мусульмани, індуїсти або буддисти можуть сприйматися як зовнішня група для християн.

3) Національність:

- Внутрішня група: українець може відчувати спорідненість з іншими українцями.

- Зовнішня група: поляки, чехи або британці можуть бути сприйняті як зовнішня група.

4) Професійна приналежність:

- Внутрішня група: Вчителі можуть сприймати інших вчителів як частину своєї внутрішньої групи.

- Зовнішня група: Вони можуть вважати адміністраторів, політиків або навіть інші професії, такі як юристи або лікарі, зовнішньою групою.

5) Спортивні команди:

- Внутрішня група: Прихильник Динамо (Київ) може ідентифікуватися з іншими прихильниками Динамо.

- Зовнішня група: Прихильники Шахтар (Донецьк) можуть сприйматися як зовнішня група.

6) Політична належність:

- Внутрішня група: Республіканець може відчувати співпрацю з іншими республіканцями.

- Зовнішня група: Демократи, лібертаріанці або члени інших політичних партій можуть бути сприйняті як зовнішня група.

7) Вік:

- Внутрішня група: Підлітки можуть відчувати, що інші підлітки краще розуміють їхні досвіди та виклики.

- Зовнішня група: Вони можуть сприймати дорослих, особливо старших дорослих, як зовнішню групу.

8) Музичні вподобання:

- Внутрішня група: Прихильники важкої музики можуть ідентифікуватися з іншими любителями важкої музики.

- Зовнішня група: Прихильники популярної, кантрі або класичної музики можуть бути сприйняті як зовнішня група.

9) Освітні заклади:

- Внутрішня група: Випускники певного університету можуть відчувати почуття товариства з іншими випускниками.

- Зовнішня група: Випускники конкуруючих університетів можуть бути сприйняті як зовнішня група.

10) Стать та сексуальна орієнтація:

- Внутрішня група: ЛГБТ особи можуть відчувати почуття належності до інших, які ідентифікуються подібно до них.

- Зовнішня група: Гетеросексуальні особи або ті, хто не підтримують, можуть бути сприйняті як зовнішня група. [див. 46, с.35-38]

Теорія соціальної ідентичності була розвинута психологом соціологом Майклом Хоггом та його колегами на основі робіт Генрі Таджфеля й Джона Тернера. Результатом цієї співпраці стала книга "Перспектива соціальної ідентичності" (2004) (eng. "The Social Identity Perspective"). [див. 42]

Соціальна ідентичність, колективне "я" та членство в групі

Соціальна група - це скупчення більше ніж двох людей, які мають однакову соціальну ідентичність - вони ідентифікують себе однаково і мають однакове визначення того, хто вони є, які в них є атрибути та як вони відносяться до та відрізняються від конкретних виходців. Членство в групі - це питання колективного самосприйняття - "ми", "наші" та "вони". Соціальна ідентичність дуже відрізняється від особистісної ідентичності. Особистісна ідентичність - це самосприйняття у термінах ідіосинкратичних особистісних атрибутів, які не спільні з іншими людьми ("Я") або близькими особистими відносинами, які повністю зв'язані з конкретною іншою особою у діадичному відношенні ("я" та

"ти"). Особистісна ідентичність мало пов'язана з груповими процесами, хоча життя в групі може добре створити контекст, у якому формуються особисті ідентичності (наприклад, дружби та ворожнечі).

Люди мають стільки соціальних ідентичностей та особистісних ідентичностей, скільки є груп, до яких вони відчують належність, або особисті відносини, які вони мають. Ідентичності варіюють у суб'єктивному значенні та цінності, а також у постійній та ситуативній доступності. Однак у будь-якій конкретній ситуації лише одна ідентичність є психологічно реальною - суттєва основа самосприйняття, соціального сприйняття та соціальної поведінки. Ідентичності можуть швидко змінюватися відповідно до контекстуальних змін; отже, соціальна ідентичність залежить від контексту не тільки в термінах того, яка соціальна ідентичність є суттєвою, але і в термінах того, який вигляд може набувати ідентичність.

Вони вважають, що визначальна межа групи повинна об'єднувати принаймні трьох людей, оскільки (а) діада переповнена міжособистісними процесами, і (б) для виведення та конструювання спільних групових характеристик з поведінки інших потрібно принаймні три людини. [див. 42, с.252] Крім того, багато групових процесів просто неможливі у діаді, наприклад, формування коаліцій, більшість соціального тиску та процеси девіації. Звісно, двоє людей в одному місці в один час можуть бути групою в тому сенсі, що спільна соціальна ідентичність є актуальною, але сама ідентичність повинна базуватися на більшому колективі. Наприклад, два канадці, які зустрілися в пустелі, можуть з якихось причин відчувати себе канадцями та діяти як канадці. У цьому сенсі вони утворюють групу, але групою, до якої вони належать, є канадці, а не вони двоє в пустелі. На практиці, з точки зору соціальної ідентичності, людина може діяти як член групи, коли вона цілком сама.

Традиційно, дослідження соціальної ідентичності просто відрізняло соціальну та особистісну ідентичність. Однак є деякі уточнення та альтернативні

точки зору. Наприклад, Рейд і До (1996) визнають основну відмінність між колективним і індивідуальним "я": вони використовують терміни (соціальні) ідентичності та (особисті) атрибути, а не соціальна ідентичність і особистісна ідентичність. Вони вказують на те, що когнітивна організація структури "я" передбачає значну кількість зв'язків між певними ідентичностями та певними атрибутами. Колективні ідентичності відносяться до процесу, за якого члени групи не просто діляться атрибутами, що визначають самого себе, але й залучаються в соціальну діяльність, щоб сформувати уявлення про те, за що стоїть група та як її сприймають та бачать інші. Чи вважати реляційні "я" або реляційні соціальні ідентичності соціальними чи особистісними ідентичностями, ще не вирішено. [див. 42, с.253]

Колективна пам'ять і культурні наративи мають вирішальне значення у становленні ідентичності як окремої особистості, так і цілих спільнот. Вони слугують своєрідним клеєм, що об'єднує людей, надаючи їм відчуття приналежності до чогось більшого за себе.

Колективна пам'ять – це сукупність спогадів, історій, традицій та символів, які передаються з покоління в покоління і формують спільну ідентичність групи людей. Це не просто сума індивідуальних спогадів, а скоріше спільний наратив, який конструюється і переосмислюється в процесі соціальної взаємодії.

Колективна пам'ять створює сенс існування надає людям відчуття зв'язку з минулим і майбутнім, допомагає осмислити своє місце у світі. Вона формує ідентичність, визначає, ким ми є, до якої групи належимо і які цінності сповідуємо. Об'єднує людей, створюючи відчуття спільності та солідарності. Використовується для обґрунтування соціальних норм, цінностей та політичних систем.

Другий інструмент формування ідентичності культурні наративи.

Культурні наративи — це оповіді, легенди, міфи та історії, які передаються від одного покоління до іншого, формуючи сприйняття світу, самого себе і

оточуючих. Вони становлять значну частину колективної пам'яті й відіграють важливу роль у процесі формування ідентичності. Через культурні наративи встановлюються стереотипи, уявлення про «своїх» і «чужих», а також закладаються моральні норми, ідеали та цінності, що зберігаються й транслуються між поколіннями. Культурні наративи легітимізують владу та обґрунтовують існуючий соціальний порядок таким чином інспірують людей до певних дій, мобілізують їх на захист своїх інтересів. Кожна нація має свої унікальні історії, героїв, символи, які формують її національну ідентичність.

Колективна пам'ять та культурні наративи є потужними інструментами формування ідентичності. Вони не лише відображають минуле, але й активно впливають на сьогодення та майбутнє. Розуміння цих процесів є важливим для того, щоб усвідомити, як формується наша ідентичність, і як ми можемо впливати на цей процес. [див. 1]

1.2. Соціальна ідентичність у контексті політичних і соціальних змін

Соціальна ідентичність є важливим елементом, який визначає, як індивіди та групи сприймають себе в контексті суспільства та їхніх соціальних зв'язків. Під час революційних та політичних змін ця ідентичність може зазнати суттєвих трансформацій, оскільки люди починають переосмислювати свою роль у суспільстві та взаємодію з іншими групами. Революційні процеси створюють нові колективні ідентичності, де особи об'єднуються навколо спільних цінностей, ідеалів чи прагнень до змін. Ці зміни можуть призводити до радикального переосмислення соціальних ролей, що особливо важливо в умовах соціальних і політичних трансформацій. Ключовим елементом цього процесу стає активна участь громадян у визначенні напрямків змін, що своєю чергою відкриває нові можливості для формування колективних ідентичностей. [див. 40, с.109]

У період трансформацій наприкінці XX століття в українському суспільстві сформувалися кілька ключових груп соціальної ідентичності:

Радянська ідентичність:

Багато людей в Україні були сформовані радянською ідеологією, яка наголошувала на колективізмі, пріоритеті держави над особистістю та єдності радянських народів. Відчуття приналежності до великої радянської нації було сильним, і значна частина населення сприймала свою ідентичність через призму радянського патріотизму. Значна частина носіїв радянської ідентичності складається з людей старшого покоління, чия національно-культурна та громадянська свідомість формувалася під ретельним контролем партійних і державних структур. Важливу роль у вихованні "нової радянської людини" відігравали освітні заклади, засоби масової інформації та творча еліта, яка активно просувала комуністичні гасла через кіно, мистецтво, музику та інші культурні форми. Офіційна модель історичної пам'яті українців створювалася шляхом утвердження концепцій "дружби народів", "братерства" українського і російського народів, "спільності Вітчизни" та "возз'єднання України з Росією". Розмивання національно-культурної ідентичності призвело до виникнення у деякої частини населення України подвійної ідентичності (української та радянської), де переважали соціально-економічні фактори. [див. 30, с.160]

У радянському суспільстві значну роль відігравали соціальні класи та їхня належність до різних професійних і трудових груп. Ідентичність радянської людини часто була зосереджена на її професії, сімейному статусі, місці в суспільстві та виконанні своїх обов'язків як частини великої держави.

Хоча національна ідентичність іноді замовчувалася або гнобилася в радянський період, все ж існувала певна культурна приналежність до радянської "спільноти". У Радянській Україні пропагувалися традиції і символи Радянського Союзу, такі як червоний прапор, гімн, святкування річниць революції. Цілі покоління вирости в радянській системі та вважали себе радянською людиною з почуттям «меншовартості» [див. 16, с.26-27]

Українська національна ідентичність:

Під час Революції на граніті активно формувалася українська національна ідентичність, особливо серед молоді. Студенти та активісти, які брали участь у протестах, почали глибше усвідомлювати свою приналежність до України як незалежної нації з неповторною історією, мовою та культурною спадщиною. Це стало однією з основних рушійних сил протесту. Молодь на чолі з організаторами студентських акцій висловлювала прагнення до національної незалежності, відновлення українських державних інститутів та ослаблення радянської влади. Їхня ідентичність була насичена ідеями національного відродження, зокрема через згадування таких історичних моментів, як боротьба за незалежність, козацька спадщина та поневолення Української держави. Як зазначає в своїй роботі Степико М. Т. що національна ідентифікація людини визначається не стільки її самовизначенням, скільки специфікою умов і форм її життєдіяльності [див. 33, с.235].

Змішана або множинна ідентичність:

Під час революцій або військової агресії люди перебувають в двоїстому стані. Вони одночасно сприймають себе як радянських громадян, які виконують свої обов'язки в межах радянської системи, і як українців, які прагнуть відновити незалежність та національну самобутність. Цей перехід від радянської ідентичності до української національної став основним процесом у соціальній ідентичності людей останніх років. [див. 20]

1990-ті роки в Україні були періодом глибоких соціальних та політичних трансформацій, які поступово впливали на формування нової української ідентичності. Здобуття незалежності України в 1991 році стало каталізатором для національного відродження. Відбувалося активне формування національної свідомості, відродження української мови та культури, через переосмислення історичного минулого, зокрема, періодів, які раніше замовчувалися або викривлялися радянською пропагандою. Саме у 1990-х роках в Україні з'явилося багато талановитих авторів, які стали символами літературного відродження.

Наприклад, Ю. Андрухович, О.Забужко, І. Малкович (який не лише поет, але й засновник видавництва “А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”, яке популяризувало українську літературу серед дітей та молоді, оскільки література є одним із чинників формування ідентичності). Ці автори не лише створювали літературні шедеври, але й формували нову українську культурну ідентичність. Одна з найважливіших постатей української літератури саме О.Забужко, її творчість глибоко впливає на формування національної та гендерної ідентичності українців. Її твори не просто художні - вони аналітичні, емоційні, політичні. Вона працює на межі літератури, філософії, фемінізму, історії й громадянської позиції. В її роботах панує осмислення історичної травми України, зокрема колоніального минулого, Голодомору, радянського гноблення, культурного знищення. У своїх творах, як-от *«Музей покинутих секретів»*, вона показує вплив репресій, війни, забутих біографій на формування національної свідомості. [див. 7, с.112-120] А есей “Найдовша подорож” є водночас криком душі авторки та її голосом, який намагається нам українцям та їм іноземцям розповісти хто ми є [див. 21, с.33-34]. Завдяки мові, яка інтелектуально насичена, емоційна та багат шарова, вона демонструє, що українська - це мова філософії, іронії та високої культури. Через літературні та публіцистичні твори Забужко активно формує нову культурну еліту, яка бачить Україну як суб’єкт, а не об’єкт історії.

Знайомство зі справжньою історією України починається із початком державотворення, з’являються роботи українських істориків, які розвінчують міфи радянської доби. З’являються статті про голод 1932-1933 років, тема яка була табуована за радянських часів. Такі роботи як, наприклад, 1933: трагедія голоду С. Кульчицького, яка виходить ще у 1989 р. як перші спроби оцінити масштаб трагедії.

Найбільший вплив на населення України мали **Помаранчева революція (2004)** та **Революція Гідності (2013–2014)** саме вони стали потужним прикладом

трансформації громадянської та соціальної ідентичності. Обидва ці історичні періоди стали поворотними моментами в новітній українській історії, адже показали високий рівень мобілізації суспільства, прагнення до демократії, справедливості та європейських цінностей. Поштовх до руху народу дає масова фальсифікація результатів президентських виборів. Це перший випадок в історії незалежної України коли починається відкрите протистояння між двома політичними векторами - проросійським та прозахідним. Мільйони людей виходять на мирні акції протесту, в Києві на Майдані Незалежності, вони використовують помаранчеву символіку, як вияв ідентичності з протестним рухом. В період Помаранчевої революції ми можемо побачити появу нового типу громадянської свідомості, коли громадяни відчули свою здатність впливати на політику та довірилися демократичним принципам. [див. 11, с.332]

Другий вибух соціальної ідентичності стався під час **Революція Гідності (2013–2014)**. Відмова від підписання Угоди про асоціацію з ЄС президента Януковича В., а також жорстокий розгін протестуючих студентів 30 листопада, спричинили хвилю обурення в суспільстві та масштабну мобілізацію громадян незалежно від віку чи соціального статусу, наприклад, юрист Дмитро Гузій [див. 27, с.58-60], адвокат Артем Ясиновський [див. 27, с.64-66]. Після побиття студентів протести набувають всеукраїнського масштабу, сотні тисяч громадян виходять на Майдан, який спонукає сильне почуття єдності та солідарності між людьми різного віку, регіонів і професій. Саме під час Революції Гідності відбувається формування нової ідентичності, заснованої на гідності, праві на протест та підтримці європейського шляху розвитку. Знищення режиму В.Януковича, який відбувся у 20-их числах лютого 2014 року призводить до вибуху патріотизму та національної ідентичності. Наприкінці лютого відбувається анексія Криму Російською Федерацією, а через деякий час починається війна на Донбасі, ці події ще більш консолідують українське суспільство.

Обрання Віктора Януковича на посаду президента у 2010 році можна сприймати як прояв певної втоми суспільства від епохи "помаранчевої" політики в історії України. Так само, його режим був швидко демонтований 21–22 лютого через "втому" суспільства і еліти від самого Януковича та його близького оточення, а також через бажання розібрати систему політико-економічних відносин, що утворилася у 2010–2014 роках. Цю "втому" підтверджує майже безумовне та беззаперечне визнання новостворених органів державної влади Верховною Радою з боку всієї системи державного управління України. [див. 11, с.598]

Учасники Майдану змогли створити волонтерські групи, мобільні лікарні, об'єднання Євромайдан SOS - для надання людям підтримки та інформації про те, що відбувається.

Ці революції були не лише протестом проти конкретної влади, а й виявом зміни соціальної ідентичності українців - від пострадянських споживачів до активних громадян, які готові відстоювати свої права. Ці соціальні зміни мали глибокий вплив на формування нової української ідентичності, яка характеризувалася прагненням до незалежності, демократії, національної самосвідомості та європейської інтеграції. [див. 27, с.90-91]

Розділ 2. Особливості трансформації соціальної ідентичності під час українських революцій

Три українські революції (На граніті (1990) Помаранчева (2004) та Революція Гідності (2013–2014)) стали важливими політичними подіями та глибокими соціальними зрушеннями, які суттєво вплинули на формування та переосмислення соціальної ідентичності громадян. Саме під час революцій відбулося стрімке пробудження громадянської свідомості, що вивело на перший план цінності гідності, свободи, відповідальності та єдності. Люди почали ототожнювати себе не лише з етнічною чи мовною спільнотою, а насамперед як з активними учасниками змін у своїй державі. Майдани стали символами нової ідентичності насамперед, громадянської, національної, європейської. Зміни торкнулися і колективної пам'яті: виникли нові герої, дати, ритуали, що стали складовими сучасного українського культурного коду. Важливим чинником трансформації ідентичності стала також самоорганізація, волонтерські ініціативи, студентські рухи. У другому розділі розглядаємо, як саме революції виступили каталізатором перетворення українців із пасивних спостерігачів на свідомих громадян. У цьому розділі розглядаються особливості цих трансформацій, їхні причини, форми прояву та наслідки.

2.1. Українська ідентичність у складі СРСР.

Українська ідентичність в умовах СРСР зазнала тривалих і жорстоких випробувань. Політика русифікації, колективізація, репресії та ідеологічний тиск мали на меті стерти національну свідомість українців та інтегрувати їх у радянську систему.

Одним з найважливіших інструментів русифікації була мовна політика. Українську мову витісняли з усіх сфер життя: освіти, культури, державного управління. А мова, як зазначає в своїй дисертаційній роботі Казакевич О.М. є ключовим фактором у формуванні національної ідентичності. [див. 23, с. 70-71]

Політика русифікації в Україні протягом 1930-х років була частиною ширшої спроби радянського уряду асимілювати неросійське населення до радянської ідентичності. Це передбачало популяризацію російської мови та культури за рахунок місцевих мов і традицій. Російська мова насаджувалася в школах, державних установах і громадському житті, часто за рахунок української. Українську мову та культуру пригнічували, а використання української мови в громадських місцях не заохочувалося. Були зроблені спроби замінити українські культурні практики російськими. Це включало популяризацію російської літератури, мистецтва та історії, применшуючи або викорінюючи українську культурну спадщину та переслідуючи українську інтелігенцію. [див. 20, с.127]

Радянський режим переслідував українських інтелектуалів, письменників і діячів культури, які чинили опір русифікації. Багатьох було заарештовано, заслано або страчено в рамках ширшої кампанії з ліквідації інакомислення. Під час репресій у 1930 році в Україні був один із найвідоміших процесів над Спілкою визволення України (СВУ). Це був показовий процес, на якому було засуджено багато видатних українських інтелігентів, науковців, письменників та діячів культури. Серед них були академіки Сергій Єфремов та Михайло Слабченко, письменниця Леся Старицька-Черняхівська та інші, всього на лаві підсудних опинилися 45 чоловік серед них 5 мовознавців [див. 29, с.28-32]

Цей процес був частиною більш широкої кампанії репресій, яка відбувалася в СРСР під час сталінських чисток. Він мав на меті злякати та підтримати контроль над українським населенням. Репресії 1930-х років мали глибокий та тривалий вплив на українське суспільство. Соціальних наслідки для української ідентичності були катастрофічними.

Репресії створили атмосферу страху та підозрілості серед населення. Багато людей боялися висловлювати свою думку або займатися діяльністю, яка могла бути інтерпретована як антирадянська (а під таку статтю попадала будь-яка діяльність пов'язана з Україною). Багато видатних українських інтелігентів,

науковців, письменників та діячів культури були репресовані або вбиті. Це значно послабило культурне та наукове життя країни. Десятки тисяч людей були депортовані з України в радянські табори або на окраїни СРСР. Це спричинило значні соціальні зміни в суспільстві. Репресії вплинули на демографічну структуру суспільства, зокрема через велику кількість вбитих або депортованих людей. Масові репресії залишили глибокий слід у психології українського народу, створивши постійний страх перед владою та відчуття небезпеки.

Епіцентром сталінських злочинів була насильницька колективізація українського села «ліквідація куркульства як класу». У грудні 1929 року на Всесоюзній конференції аграрників-марксистів Сталін оголосив нову політику проти селянства. Процес розкуркулення здійснювався жорсткими методами, в українському селі надовго запанували беззаконня та хаос. [див. 36, с.136] Багато селян сприймали колективізацію як повернення кріпацтва, тому вони так активно опиралися колективізації. Саме примусова реалізація політики колективізації стала однією з ключових причин Голодомору, який спричинив мільйони жертв серед українського населення, включаючи дорослих і дітей.

Ще одним активним проявом ідентичності в Україні був дисидентський рух. Ці люди, які не погоджувалися з комуністичною ідеологією, боролися за права людини, національну ідентичність та свободу слова. Вони виступали проти русифікації, насильницької колективізації та інших порушень прав людини. Вони писали книги, створювали підпільні організації, видавали самвидави та відкрито протестували проти влади та тоталітарного режиму. [див. 12, с.527-529]

У 1956 році відбувся закритий XX з'їзд КПРС, де Микита Хрущов виступив із доповіддю, в якій детально розглянув питання розвінчання культу особи Сталіна. Цю подію можна вважати початком багатьох важливих подальших процесів, так звана «відлига» зрушила кригу льоду, яка утримувала українське суспільство в кайданах. Таким чином наприкінці 1950-х та на початку 1960-х почалися формуватися рухи опору. [див. 41, с.288]

Усі ці заходи були частиною більшої стратегії створення єдиної радянської ідентичності, але вони також призвели до значного опору та обурення серед українців, сприяючи довготривалій боротьбі за незалежність України та збереження культури. «Та вирішальним чином потенціал нації було сплюндровано під час комуністичного геноциду. Репресивна сваволя вимордувала еліту і превентивно позбавила опір керманичів». – так у своїй статті к.і.н. Т. Балабушевич пояснює проблеми націєтворення. [див. 13, с.99] Однак, незважаючи на всі труднощі, український народ зумів зберегти свою ідентичність і прагнув до незалежності.

2.2. Революція на граніті.

2.2.1. Передумови: політична ситуація, активізація молодіжного руху

1990 року у жовтні на центральному майдані Києва, що тоді називався площею Жовтневої революції, відбувся масштабний студентський протест, який увійшов в історію як Революція на граніті. Ця подія стала першим організованим масовим виступом молоді проти радянської влади та важливою віхою у боротьбі за національну незалежність України. Політична криза, що розгорнулася між союзними республіками, була спричинена економічною нестабільністю, централізованим управлінням та дефіцитом товарів. Реформи, відомі як перебудова, посилили критичне ставлення до комуністичної влади та сприяли розквіту національно-демократичних рухів в Україні та інших республіках. Керівництво Комуністичної партії під проводом Михайла Горбачова прагнуло зміцнити контроль Москви, перетворивши СРСР на конфедерацію шляхом певних поступок.

Студентська молодь стала ключовою рушійною силою революційних змін. Натхненні антикомуністичними протестами своїх ровесників із Чехословаччини, Болгарії, Румунії, Польщі та Китаю, українські студенти прагнули досягти негайних і рішучих демократичних змін у суспільстві й державі через активні дії.

Особливу роль у цьому процесі відіграло Студентське братство Львова під керівництвом Маркіяна Іващишина, яке ініціювало акцію протесту, долучивши до неї також Українську студентську спілку (УСС). На спільній нараді було ухвалено рішення розпочати акції протесту на початку жовтня та сформовано раду студентів-голодувальників із трьома співголовами:

- Маркіяном Іващишином, головою Студентського братства Львова та студентом Львівського політехнічного інституту;
- Олесем Донієм, керівником київської філії УСС і студентом історичного факультету Київського державного університету;
- Олегом Барковим, головою УСС у місті Дніпродзержинськ (нині Кам'янське).

2.2.2. Основні події та вимоги студентів

Після виборів до Верховної Ради УРСР комуністи здобули 239 мандатів, тоді як демократична опозиція отримала лише 126 місць, чого виявилось недостатньо для здійснення масштабних змін і демонтажу комуністичної системи. У відповідь на політичну ситуацію в країні студенти влаштували голодування на центральній площі Києва - тодішній площі Жовтневої революції (сьогоднішній Майдан Незалежності). Ініціативу організували активісти Київської Української студентської спілки (УСС) разом із Львівським Студентським братством (ЛСБ).

Учасники висунули до радянської влади п'ять основних вимог [див. 8], серед яких були: проведення нових парламентських виборів на основі багатопартійності, націоналізація майна Компартії та комсомолу, заборона укладення нового союзного договору, звільнення Віталія Масола з посади голови Ради Міністрів УРСР та проходження строкової служби українцями лише в межах республіки.

У перший день протесту участь у ньому взяли 108 студентів, і до завершення акції ця цифра зросла до 298, з яких 27 голодували від початку. Згодом до них приєдналася молодь із різних куточків України — зокрема з Івано-Франківська, Рівного, Сум, Тернополя, Дрогобича, Полтави, Вінниці та інших міст. Згідно з даними, оприлюдненими Верховною Радою, у протесті були представлені учасники з 24 міст. [див. 31, с. 96; 8].

Акція здобула широкий резонанс, і протестувальники отримали підтримку з боку відомих діячів культури. Письменники І. Драч Л. Костенко П. Мовчан та ще 10 діячів у своїй статті в журналі «Літературна Україна» закликали Верховну Раду задовільнити вимоги голодуючих. (див; Додаток А)

На кінець 1980-х років націоналістичні сили в Україні лише починали формуватися як організований рух. У 1988 році у Львові та області почав діяти Український християнсько-демократичний фронт, а вже наступного року з'явилися Українська народна партія та перша націоналістична парамілітарна структура — «Варта Руху». Однак ці організації не мали суттєвого впливу на організацію студентського протесту 1990 року. Натомість об'єднання депутатів «Народна Рада», до складу якого входили представники Руху, висловлювало скептичне ставлення до студентського голодування. «До нас приходили з „Народної ради“ і вимагали: „Перестаньте з тим голодуванням! Що ви тут влаштували?“» — згадує голова Студентського братства Львівської політехніки Андрій Салюк [цит. за: 9].

2.2.3. Зміна ідентичності в контексті «Революції на граніті» та розпад СРСР

Зміна ідентичності громадян, що відбулася в контексті першої української революції, яка носить назву «на граніті», є ключовим аспектом соціальних і політичних трансформацій того часу. Цей процес можна описати через кілька основних етапів:

1. Відчуття дисонансу та кризи. На початку 1990-х років більшість українців, особливо молодь, відчували кризу ідентичності. Вони були виховані радянською системою, що нав'язувала комуністичні цінності, але зміни у суспільстві спонукали до прагнення національного самовираження і демократичних змін.
2. Народження національної свідомості. Революція на граніті стала катализатором цього процесу. Молодь, яка протестувала проти корупції та політичної репресії, усвідомила свою приналежність до української нації.
3. Формування демократичних цінностей. Протести 1990 року сприяли формуванню громадянського суспільства в Україні, зміцненню руху за незалежність і падінню авторитету радянської влади.

Зрештою, студентський протест не лише змусив владу піти на поступки, але й продемонстрував силу громадянського суспільства. Ця подія стала однією з передумов розпаду СРСР та створення незалежної України у 1991 році.

Перехід від радянської до української ідентичності: У момент Революції на граніті багато людей, особливо молодих, почали усвідомлювати, що вони більше не можуть залишатися частиною радянської системи, яка була репресивною і обмежувала їхні національні права. Їхня ідентичність змінювалась від "радянської" до "української", і цей перехід супроводжувався глибокими емоційними переживаннями, боротьбою за права, культурними відродженнями та протестами. Цей процес відображав бажання збудувати нову, незалежну Україну, вільну від радянського впливу, а також бажання відновити національні символи та традиції, які були знищені чи замовчувались в радянський період.

Ідентичність через активізм і солідарність: Під час Революції на граніті змінювалась не тільки особиста ідентичність кожного активіста, але й відчуття колективної ідентичності протестувальників. Солідарність між студентами та іншими громадянами, які підтримували протест, створювала нову форму

спільності, яка базувалася на спільних цінностях, боротьбі за права і за зміну політичної ситуації в країні. Ідентичність протестувальників була сформована не тільки через політичну боротьбу, але й через культурну, символічну і навіть духовну єдність.

Емоційний момент національного відродження: Саме в цей період розпочався процес формування сучасної національної свідомості в Україні. Багато молодих людей, котрі брали участь у протестах, відчували себе частиною великої історичної події, що змінила їхню країну. Вони усвідомили свою роль у становленні нової нації, що здатна досягти своєї незалежності. Це почуття приналежності до "нової України" стало основою нової соціальної ідентичності.

Протестувальники вимагали: відставки голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола, перевиборів до Верховної Ради УРСР, відмови від підписання нового союзного договору, заборони служби українців за межами республіки, а також націоналізації майна КПУ і ЛКСМУ. Уже через 16 днів влада пішла на поступки — зокрема, відставка Масола таки відбулася. Водночас, як зазначає історик Ярослав Грицак, решта вимог була лише частково виконана або взагалі залишилася на рівні декларацій. Це, на його думку, стало своєрідною тактичною поступкою з боку комуністичної номенклатури з метою припинити протест, а не справжнім поворотом у політичному курсі влади [див. 18, с 308].

Досягнення учасників протесту стали яскравим прикладом сили мирного опору та започаткували нову традицію громадянської політичної участі. Цей рух став першою масштабною демонстрацією рішучого розриву з радянською спадщиною та символізував початок формування української національної ідентичності. Як зазначає дослідник М. Е. Кругляк, саме цей протест став першим масовим прикладом усвідомленої громадянської активності, що змінила політичну культуру й задала вектор майбутнім революціям. [див. 4 с.20].

2.3. Помаранчева революція.

Помаранчева революція, також відома як Помаранчевий майдан, була

масовими протестами, які охопили Україну у листопаді-грудні 2004 року. Ця подія стала важливим етапом у розвитку української демократії та зміні політичного курсу країни. Причиною протестів стали масові фальсифікації президентських виборів, які призвели до обрання Віктора Януковича, що викликало невдоволення значної частини населення.

Після 1991 року відбувався повільний процес формування української політичної нації. За даними соціологів, національно-просторова ідентифікація різних груп населення України за лінгво-етнічною самоідентифікацією мала такий вигляд (у відсотках):

Таблиця 1:

Варіант відповіді на запитання:	Україномовні українці		Російськомовні українці		Російськомовні росіяни		Інші	
	2003 рік	2004 рік	2003 рік	2004 рік	2003 рік	2004 рік	2003 рік	2004 рік
«Ким Ви себе перш за все вважаєте?»								
1. Мешканцем міста, району чи регіону, в якому живе	37,8	40,1	33,3	31,8	40,1	36,5	29,9	36,0
2. Громадянин ом України	48,4	49,4	36,1	39,9	25,2	33,2	35,0	38,0
3. Представник и свого етносу (нації)	2,2	3,3	1,4	2,6	3,3	2,6	6,2	4,0

4. Громадянином колишнього Радянського Союзу	7,1	5,3	18,9	16,6	24,6	22,4	8,0	4,0
5. Громадянином Європи або світ	3,2	2,1	7,0	6,3	4,2	3,2	5,1	4,0

[див. 37 с. 636]

Завдяки таблиці бачимо, що громадяни України мали чітке національне та територіальне самоусвідомлення. Просторовий чинник міг набувати різних форм, але майже завжди був присутнім. Невеликі групи українців і росіян, незалежно від місця проживання, вважали себе представниками своєї нації. Водночас до цих груп також можна зарахувати російськомовних осіб, які й досі відчували себе громадянами Радянського Союзу, хоча він уже давно припинив існування. Загалом така ідентифікація охоплювала близько чверті цієї мовно-етнічної спільноти. Серед українців відчуття радянського громадянства можна пояснити переважно ностальгією.

Дані з таблиці 1 демонструють невідповідність між державницькою і регіональною ідентичністю. Лише половина україномовних українців, близько 40% російськомовних українців та третина російськомовних росіян у першу чергу вважали себе громадянами України. Такий розподіл свідчить, що Україна залишалась у сфері впливу Росії протягом багатьох років. Проте ситуація була складнішою: прохолодне ставлення до національної держави, яка формувалася після 1991 року, здебільшого пояснювалося невдоволенням її соціально-економічними параметрами.

Становлення громадянського суспільства набуло незворотного характеру, що яскраво відобразилося у зміні політичного ландшафту після парламентських виборів 2002 року. Протистояння всередині лівих партій, які до того часу поступово визрівали, набули нової якості: вперше комуністи та соціалісти опинилися по різні сторони барикад. Аналогічні зміни простежувалися і в середовищі «партії влади», яка розкололася на два табори: одні щиро прагнули інтеграції з Європою, тоді як інші спрямовували країну до тіснішої співпраці з Росією. [див. 11, 279]

Головною рушійною силою революційних подій та найбільш активним учасником майдану стала молодь, особливо студенти. Вони гостріше за інших усвідомлювали деморалізацію суспільства, подвійні стандарти, лицемірство та неможливість реалізувати свої життєві плани через відсутність належних умов. Це провокувало у них відчуття невпевненості в майбутньому. Роль ідеолога революційних демократичних ідей взяла на себе інтелігенція, тоді як соціальною основою для цього процесу став середній клас, що лише починав формуватися в Україні.

Віктор Ющенко був безперечним лідером Помаранчевої революції. Прихильники цих подій висловлюють поміркований оптимізм щодо перспектив розвитку громадянського суспільства після 2004 року. Водночас вони наголошують, що інститути громадянського суспільства мають залишатися в опозиції до держави. Противники революції натомість стверджують, що інститути громадянського суспільства в «помаранчевих» регіонах не здатні ефективно протистояти державній владі, тоді як в «синьо-білих» областях їхнє формування зазнає значних труднощів. Феномен Помаранчевої революції аналізується крізь призму боротьби між правлячою номенклатурою та новою політичною елітою України. Водночас розглядаються спроби перенаправлення позитивної громадянської енергії в процес структурної модернізації українського суспільства та аналізуються ментальні особливості українського

народу, які вплинули на характер і розвиток подій восени 2004 року. У контексті європейської стратегії та пошуку національної ідентичності висвітлюються процеси реформування української влади та формування громадянського суспільства. Події "Помаранчевої революції" вперше після здобуття незалежності в грудні 1991 року знову привернули увагу міжнародної спільноти до України. Значна увага приділялася теоретичному осмисленню цих подій як з боку вітчизняних так і зарубіжних експертів та аналітиків [див. 15, с. 439].

Однією з ключових подій року на Європейському континенті західні політики та журналісти вважали четверті президентські вибори в Україні. На відміну від російських посадовців, які швидко визначилися зі своїми прихильностями, Захід здебільшого утримувався від підтримки конкретного кандидата. Головне їх завдання було у забезпеченні чесного та прозорого виборчого процесу. На перший погляд, ця позиція могла видаватися доктринальною та абстрактною. Проте насправді вона базувалася на прагматичному підході. Лише через відкриту політичну конкуренцію можливо було забезпечити розвиток демократії в Україні, як і в будь-якій іншій країні. Відсутність такої конкуренції залишала простір для того, щоб будь-який переможець міг легко змінити свої передвиборчі обіцянки на діаметрально протилежні. Маніпуляції виборчою свідомістю підривали основи ще незрілої української демократії. За півтора десятиліття громадяни з кожним новим голосуванням дедалі ясніше усвідомлювали, що багато політичних діячів прагнули втриматися при владі зовсім не з метою служіння народу [див. 11, 285].

Після неймовірних фальсифікацій другого туру виборів, громадяни України піднялися на боротьбу за свої права. Хоча соціологічні опитування останніх років, показували небажання громадян втручатися в політику та взагалі недовіру до влади, саме Інститут соціології НАН України підтвердив це своїми моніторингами. [див. 38 с. 501,513] Початок і середина 2000-х років ознаменувалися економічним підйомом, темпи якого з кожним роком лише

зростали. Хоча основні вигоди цього підйому мав великий бізнес, певну частку покращень відчували й пересічні працівники. Люди починали більше піклуватися про власні інтереси, що також позначилось на зростанні кількості тих, хто був готовий підтримати ідею протесту. Однак слід зазначити тонкість цього явища: більшість опитаних підтримували думку про те, щоб протестували не вони особисто, а їхні сусіди чи знайомі.

Помаранчева революція - це була природна реакція суспільства на порушення закону, зневагу до моральних цінностей і людської гідності, продовження процесу національного приниження українців, тотальну корупцію, утиски бізнесу з боку влади, фізичні розправи, залякування напередодні виборів та спроби нав'язати країні кандидата з кримінальним минулим на найвищу державну посаду. Зрештою, це був прояв свідомості громадян про те, що саме народ є джерелом влади. Новітня українська революція висунула на перший план питання екзистенційного характеру: обрання політичного курсу, формування нової національної ідеї, створення сучасної конкурентоспроможної української ідентичності та вдосконалення моделей державного розвитку. Унікальність цієї революції полягає в її миролюбності, яка межує з пацифізмом. Цей феномен заслуговує на особливу увагу, адже український народ, став прикладом нової форми соціальних перетворень - гуманістичної революції. [див. 28, ст. 63-65]

Українці зуміли на практиці втілити принцип ненасильницьких дій у політичному середовищі, який проповідували Махатма Ганді та Мартін Лютер Кінг. Протест через ненасильство є не проявом покори, а натомість активною позицією в боротьбі за справедливість. Саме це стало важливою передумовою широкої підтримки української революції.

2.4. Революція Гідності

Революція гідності (Євромайдан) 2013-2014 років у Україні - це ще один важливий історичний момент, який суттєво вплинув на трансформацію

соціальної ідентичності українців. Цей період не тільки змінив політичний та економічний ландшафт країни, але й спричинив глибокі соціокультурні зміни. Євромайдан став каталізатором зростання громадянської активності. Люди стали більш залученими у політичні та соціальні процеси, активно беручи участь у волонтерських рухах, громадських організаціях та політичних ініціативах. Саме під час Революції Гідності одним із головних викликів для молодшої української державності є перетворення застарілого бюрократично-управлінського апарату, який за своєю структурою був майже ідентичним феодальному абсолютизму, на демократичну форму організації суспільства. Трансформація радянського тоталітарного режиму на теренах незалежної України спричинила системну кризу, внаслідок якої утворилася кланово-олігархічна та кримінально-авторитарна модель державного управління. Саме ця модель стала основною перепорою для суспільства на шляху подальшого політичного, соціального та економічного розвитку. У такому контексті Революція Гідності відіграла ключову роль, ставши потужним каталізатором формування національної самосвідомості українців. Треба зазначити, що в цей період починається формування європейської ідентичності в Україні та глибоке усвідомлення та шанобливе ставлення до національної філософської й політичної думки, а також до власної історії. Процес європеїзації України має відбуватися гармонійно з українізацією Європи.

Ідентичність українців до листопада 2013 року знаходилась у зародковому стані, періодами прокидаючись та засинаючи, так впливає рутинне життя. Це, зокрема, виявлялося у проблемах формування національної самосвідомості, яка переходила від етнічного до соціально-політичного принципу утвердження. Крім того, на ідентичність впливали залишки пострадянського спадку та помітний вплив регіональних субідентичностей із різними ціннісними орієнтирами. Революція Гідності стала об'єднуючою силою, що згуртувала представників різних етнічних спільнот в єдине ціле, мотивуючи їх до

досягнення суспільно важливих цілей і сприяючи культурному, інтелектуальному та економічному розвитку нації.

Учасник Майдану Андрій Цимбал у своєму інтерв'ю казав таке - «Я стояв там тому, що я відчував свій народ, вперше в житті я відчував себе частиною свого народу.» [цит. за: 27, с. 295]. «Так, у нас виокремилася певна частина суспільства, яка почала тягнути інших за собою. Бути українцем стало модно. І це круто, коли є такий націоналістичний тренд у суспільстві. Але для когось це просто... красиво, це гра, а комусь українство вартувало смерті – сина, батька, чоловіка, дружини...» Андрій Цимбал [цит. за: 27, с. 296].

«Проблеми будуть завжди. Але те, що українці нарешті остаточно сформувалися як нація і тепер уже поза будь-яким сумнівом — заслуговують на свою державність, на право бути господарями у власному домі, визначати свою долю і нести за неї відповідальність, показав і Майдан, і сценарій, що розгортається зараз, який ми багато в чому самі формуємо.» Наталя Соколенко [цит. за: 27, с. 20]

У листопаді 2013 року дії влади, яка спершу відмовилася підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, а згодом допустила жорстоке побиття мирних студентів, стали переломною точкою, що порушила межу людської гідності. Тому події, які відбувалися з листопада 2013 до лютого 2014 року, отримали назву Революції Гідності. Цей період став важливим етапом у формуванні сучасної української свідомості та переосмисленні національної ідентичності. Мирне стояння студентів на Майдані.

На початку осені 2013 року в суспільстві спостерігалось зростання протестних настроїв, що підтверджувалось даними багатьох соціологів. Згідно з результатами загальнонаціонального опитування, проведеного ще в березні 2013 року і присвяченого вивченню інтеграційних настроїв українців, кількість громадян, готових до участі в протестах, зросла на 5% порівняно з жовтнем 2012 року. Водночас значно скоротилася частка тих, хто категорично не планував

протестувати, зменшившись із 51% до 36%. Зазначила аналітик М. Золкіна з фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. У суспільстві сформувалася певна роздвоєність у поглядах, що зосереджувалася навколо двох інтеграційних перспектив: європейської, орієнтованої на співпрацю з ЄС, і проросійської, спрямованої на Митний союз. За перспективу вступу України до Євросоюзу висловлювалися 50% опитаних громадян, тоді як проти були 41%. Натомість 42% громадян підтримували ідею створення єдиної держави у складі України, Росії та Білорусі, тоді як спротив цій ідеї становив 47%. Популярність європейського інтеграційного курсу зростала поступово, проходячи два основні етапи. Перший перелом відбувся у 2011 році, коли співвідношення прихильників ЄС і Митного союзу суттєво змінилося на користь першого. Другий етап трапився у грудні 2013 року, під час подій Революції Гідності, що сколихнули суспільство. Новий етап трансформації громадської думки щодо інтеграційних пріоритетів розпочався у 2014 році, ознаменувавши істотну зміну напрямку настроїв населення. [див. 22, с.4-5]

Відмова Віктора Януковича від підписання «Угоди про асоціацію України з ЄС» змусила людей вийти на міські площі. У свідомості пересічного українця європейський курс України асоціювався з реальним, а не лише зовнішнім зміцненням демократичних інституцій та усуненням олігархічно-кланової системи в політиці. Для більшості українців ЄС уявлявся як простір верховенства права, поваги до особистості, прозорості в управлінні та зрозумілих правил функціонування суспільства. Громадяни сподівалися мирним шляхом будувати демократію у своїй державі, долучаючись до європейської сім'ї народів. Саме ці очікування дозволяли їм закривати очі на корумпованість влади, утиски свободи слова та відсутність прозорості у всіх сферах життя. Вони вірили, що задекларований євроінтеграційний курс може стати ключем до впровадження демократичних стандартів в Україні. Євромайдан об'єднав людей різного віку, місця проживання, соціального статусу, етнічного походження, релігійних

переконань та ідеологічних поглядів. Багато українців називають цей рух Революцією Гідності, адже саме на Майдані, на їхню думку, проходив справжній іспит на людяність. Суспільство виразно висловило потребу в політиках, які діятимуть щиро, порядно та правдиво. Популізм категорично заперечувався.

Розстріл мирних протестувальників 20 лютого на Майдані став критичною точкою в розвитку Революції Гідності. Ці трагічні події прискорили крах влади Віктора Януковича: протягом лічених днів він втратив контроль над державними інституціями, зокрема центральними органами влади, які перейшли під вплив опозиційних сил. Наслідком стала втеча самого Януковича та частини його оточення з країни. Євромайдан відкрив перспективи формування нової ідентичності. Усі, хто хоча б раз був там, відзначали пануючу атмосферу єдності, доброзичливості, щирості, високого рівня самоорганізації та порядку. Кожен учасник мав можливість реалізовувати свої ідеї. [див. 26, с. 86-87]

Аналіз особливостей трансформації соціальної ідентичності українців під час революцій дозволяє стверджувати, що кожна з них стала поворотним моментом у переосмисленні себе як частини спільноти та держави. Відбулося поступове відходження від радянського типу ідентичності, заснованого на колективізмі та покорі, до активної громадянської позиції, відповідальності та участі у суспільних процесах. Учасники революцій почали ототожнювати себе з цінностями свободи, справедливості, європейського вибору. Історичний досвід радянської України, де національна ідентичність часто пригнічувалася, контрастує з сучасними тенденціями її утвердження через мову, культуру, пам'ять і спротив. Кожна революція сприяла оновленню образу «українця» від пасивного підданого до активного громадянина. Соціальна ідентичність українців стала більш гнучкою, відкритою до змін. Таким чином, революції стали каталізаторами формування нової, консолідованої української ідентичності.

Розділ 3. Вплив соціальних рухів та медіа на формування соціальної ідентичності

У сучасному суспільстві соціальні рухи та медіа відіграють ключову роль у процесі формування соціальної ідентичності. Через участь у протестах, громадських ініціативах або волонтерських проєктах люди не лише змінюють соціальну реальність, а й переосмислюють власну роль у ній. Соціальні рухи створюють спільноти за інтересами, цінностями, цілями таким чином, саме через них індивід починає ототожнювати себе з певною групою. Медіа, зокрема соціальні мережі, виступають як потужний інструмент трансляції ідентичностей, норм і символів, які впливають на наше уявлення про себе й інших. Інформаційний простір формує спільні наративи, образи героїв, ворогів та моделей поведінки. У взаємодії соціальні рухи й медіа створюють нову реальність, у якій ідентичність формується не тільки традиційно, а й у цифровому середовищі. Цей розділ досліджує механізми цього впливу та приклади трансформації ідентичності в Україні.

3.1. Трансформація ідентичності під впливом соціальних рухів

3.1.1. Соціальні рухи

Соціальні рухи представляють собою організовані колективні дії, які націлені на зміну або збереження соціальних, політичних чи культурних структур всередині суспільства. Вони формуються як реакція на існуючі проблеми, нерівність і несправедливість та об'єднують людей зі спільними ідеями, цілями чи переконаннями. Головною метою соціальних рухів є вплив на суспільні цінності, норми або політичні рішення, використовуючи тактики адвокації, протесту, співпраці або просвітницької роботи.

Наприкінці 1980-х років в Україні починають зароджуватися соціальні рухи. Однією з перших незалежних молодіжних організацій стало Студентське

братство Львова, засноване у вересні-жовтні 1988 року. Його створення стало реакцією на потребу студентської молоді брати активну участь у суспільно-політичному житті та боротися за незалежність України. Ідея організації виникла серед студентів Львівського державного університету імені І. Франка, якщо бути точними то на факультеті журналістики. Першим публічним заходом братства стало випускання стінгазети «Точка зору» 21 жовтня 1988 року. Протягом кінця 1980-х — початку 1990-х років брати активну участь у суспільно-політичних подіях. Зокрема, організація долучилася до «Живого ланцюга» 22 січня 1990 року, присвяченого Дню Соборності України. Окрім цього, вона проводила культурно-просвітницькі заходи, такі як вертепи, концерти стрілецьких і повстанських пісень, а також акції в місцях історичних боїв. Також вони долучаються до пошуків та впорядкування могил українських героїв, встановлення пам'ятників і козацьких хрестів у різних регіонах України.

Однією з ключових організацій, яка відіграла помітну роль у формуванні політичної свідомості молоді наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років, стала Українська студентська спілка (УСС). Її було створено на установчому з'їзді, що відбувся 8–9 грудня 1989 року в Київському державному університеті. УСС постала як незалежне студентське об'єднання, що не підпорядковувалося радянським владним структурам і мало на меті активізацію молоді в боротьбі за суверенітет України та вихід з-під контролю СРСР. Організація поєднувала соціальні та політичні вимоги. Серед соціальних - встановлення гарантованої стипендії на рівні прожиткового мінімуму, забезпечення студентів житлом у гуртожитках, скасування викладання марксизму-ленінізму у вишах, запровадження демократичних виборів керівництва навчальних закладів, а також ліквідація партійного контролю через скасування парткомів і передачу молодіжної політики самостійним об'єднанням. Політичні вимоги включали найважливіше — проголошення повної незалежності України, деполітизацію освіти та розширення прав студентів у прийнятті рішень, що стосуються

навчального процесу. Кульмінацією діяльності УСС стала масштабна акція протесту — студентське голодування в Києві з 2 по 17 жовтня 1990 року, відоме під назвою «Революція на граніті». Ця акція стала символом ідентифікації молоді з ідеєю незалежної української держави та підтвердженням її готовності до дій у боротьбі за політичну свободу. [див. 35, с. 168-169]

3.2. Громадянська активність після Майдану

Громадянський активізм в Україні після Майдану став потужним фактором формування нової соціальної ідентичності. Самоорганізація, волонтерські ініціативи та рухи підтримки армії не лише змінили суспільство, а й стали основою для нових моделей взаємодії між громадянами.

3.2.1. Громадянський активізм

В період Революції Гідності українці продемонстрували здатність до швидкої самоорганізації. Волонтерські групи, правозахисні ініціативи та громадські об'єднання виникали спонтанно. Майдан перетворився на модель прямої демократії, де люди самоорганізовувалися без втручання держави. Саме тут з'явилися перші “сотні”, волонтерські кухні, медичні служби, охорона - горизонтальні структури, що стали прикладом нової форми лідерства. Учасники Майдану почали ідентифікувати себе як громадян, а не просто як «населення», відповідальних за майбутнє країни. Досліджуючи інтерв'ю респондентів з книги “Майдан.Свідчення.” [див. 39] можна зробити висновок, що волонтерська праця розвиває в людині почуття відповідальності, сили, приналежності до нації.

Волонтерські організації діяли в Україні й до подій Революції Гідності. Проте, за даними дослідників, їх діяльність здебільшого була обумовлена зовнішніми чинниками, таким як отримання грантів від міжнародних фондів. Самоорганізовані ініціативи не мали значного поширення. Експерти підкреслюють, що стрімке зростання волонтерської активності розпочалося саме під час Майдану та було зумовлене кризою внутрішньої політики, яка додатково

загострилася через зовнішньополітичну агресію. У подібні кризові періоди саме волонтерські діяльності виявляються найбільш ефективними завдяки здатності швидко реагувати, уникаючи тривалих бюрократичних процедур, які характерні для державних інституцій. [див. 17, с.4] До волонтерських організацій створених в початковий період Майдану належить «Євромайдан SOS», «Ескадрони добра», «Варта в лікарні», «Народний госпіталь», «Безпечне транспортування», «Волонтерська сотня»

Громадська ініціатива “Євромайдан SOS” з'явилася 30 листопада 2013 року як реакція на жорстоке побиття студентів у Києві. Учасники навчального семінару правозахисної організації “Центр громадянських свобод” стали першими волонтерами “Євромайдан SOS”. Ініціатива швидко об'єднала кілька тисяч людей з різних професій, які прагнули підтримати мирний протест. Три місяці поки тривала Революції гідності волонтери, правозахисники та адвокати працювали без зупину, надаючи юридичну та іншу допомогу постраждалим по всій країні. До них зверталися сотні побитих, незаконно заарештованих. Допомога також надавалася тим, чиї рідні зникли безвісти або загинули. Волонтерська група “Ескадрони добра” займалися забезпеченням Майдану всім необхідним. Вони доставляли ресурси в підпільні госпіталі, лікарні та інші місця, реагуючи на актуальні потреби протестувальників. [див. 39, с.297]

“Варта в лікарні” займалася охороною волонтерів, поранених, яких намагалася захопити міліція. Організовували доставку ліків, спілкувалися з лікарями та намагалися координувати з адвокатами. [див. 39, с.754]

«Народний госпіталь» ще одна ініціативна структура, яка забезпечувала майданівські медпункти та шпиталі медикаментами, медичним обладнанням і засобами захисту для медичних працівників. Також частково організовувала транспортування поранених до безпечних місць для надання допомоги. [див. 39, с.68]

3.2.2. Вплив на ідентичність волонтерства та громадянських рухів

З початком агресії Російської Федерації в Україні волонтерство стало не лише способом допомоги, а й важливим елементом формування нової української ідентичності. Люди з різних куточків країни, незалежно від віку, професії чи мови спілкування, об'єднуються задля спільної мети - перемоги та збереження державності. Участь у волонтерських ініціатив протиставляють байдужості свою активну позицію. Волонтери - це вже не просто спостерігачі, а учасники подій, що формують майбутнє. Волонтерство є прикладом активної громадянської позиції, коли люди свідомо та добровільно приймають відповідальність за благополуччя інших і суспільства в цілому. Це відрізняється від пасивного споживання соціальних благ або виконання лише формальних обов'язків. Волонтери не є просто отримувачами допомоги чи виконавцями чужої волі. Вони часто проявляють ініціативу, самоорганізуються та стають рушійною силою позитивних змін. Волонтерська діяльність об'єднує людей різного походження, віку та соціального статусу навколо спільних цінностей та мети, воно часто передбачає виконання різноманітних завдань, що дозволяє набувати нових знань, умінь та компетенцій, які можуть бути корисними в особистому та професійному житті. Це сприяє формуванню нових соціальних зв'язків та розширює соціальні мережі. [див. 14, с.53-54] Для багатьох людей волонтерство стає важливою сферою самореалізації, де вони можуть відчувати свою значущість, приносити користь та реалізовувати свій потенціал поза межами оплачуваної роботи чи сімейних обов'язків, таким чином вони знаходяться на своєму “фронті”, який є не менш важливим ніж реальний фронт.

3.3. Вплив медіа і соціальних мереж на суспільну свідомість

3.3.1. Роль медіа у формуванні громадської думки та національної ідентичності

У сучасну епоху цифрових технологій інформаційне або медіа середовище відіграє ключову роль у формуванні суспільної свідомості та соціальної ідентичності. Медіа, соціальні мережі й інші онлайн-платформи не лише транслюють події, а й активно впливають на сприйняття реальності, формуючи громадський дискурс і визначаючи актуальні теми. Засоби масової інформації, включаючи телебачення, друковану пресу та інтернет-ресурси, не просто передають факти - вони застосовують техніки подачі та інтерпретації, які можуть суттєво змінювати ставлення суспільства до певних подій. Завдяки цифровим платформам, таким як Facebook, Twitter, Telegram і YouTube, українці мають можливість не тільки споживати інформацію, а й активно поширювати її, створюючи альтернативні наративи та протидіючи дезінформації. Соціальні мережі стали платформою для мобілізації громадян, активізації рухів і зміцнення національної єдності.

У цьому розділі ми досліджуємо жанрово-тематичну структуру сучасних медіа, їхні пріоритети та способи впливу на суспільну свідомість і соціальну ідентичність. Важливо розглянути, як медіа конструюють соціальну реальність і формують ідентичність. Новинний дискурс, обрамлення подій і подача інформації визначають уявлення громадян про політичні, соціальні та культурні процеси. Цифрові медіа, преса та телебачення, відіграють важливу роль у встановленні пріоритетів та створюють образ «нормальності» в суспільстві.

Володимир Кулик у своїй праці «Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки» досліджує, [див. 25, с.27-30] як медіа формують владні відносини, ідеологічні наративи та соціальні ідентичності. Він вивчає новинний дискурс і механізми впливу на суспільні уявлення про «своїх» і

«чужих», а також допустимі моделі поведінки. Кулик трактує дискурс як систему соціальних практик, що визначають, які ідеї та цінності вважаються прийнятними або відхиленними в культурі, впливаючи на самоідентифікацію та соціальну мобілізацію.

Медіа займають важливу роль у повсякденному житті, суттєво впливаючи на сприйняття світу та самого себе, що, в свою чергу, позначається на тому, як люди оцінюють медіа-продукти. Цей вплив має численні аспекти, пов'язані з різними функціями медіа у суспільстві. Як зазначає Норман Фейрклоф, медіа-продукти виконують роль товарів на конкурентному ринку, сприяють розвагам, підтримують поінформованість з політичних та соціальних питань, є культурними витворами, що спираються на естетичні уявлення, і відображають, а також формують змінювані культурні цінності та ідентичності" [див. 44, с.47-48].

3.3.2 Пострадянські та українські медіа: зміна соціальної ідентичності

У період тоталітаризму та посттоталітаризму засоби масової інформації перебували фактично під повним контролем держави, а точніше - комуністичної партії, яка виступала ядром владної структури. Вона визначала інформаційну політику, регулювала діяльність не лише державних, а й суспільних інституцій, забезпечуючи ідеологічний нагляд і цензуру. У Радянському Союзі більшість друкованих видань виконували функцію офіційних рупорів партійних, комсомольських або інших державних структур. Радіо та телебачення діяли як частини виконавчих органів влади на відповідних рівнях. Уся медійна продукція створювалася під суворим наглядом державних інституцій, зокрема Головного управління з питань літератури та видавництва (Головліт), а також партійних органів, що фактично контролювали всі сфери суспільного життя без винятку.

З початком 1990-х років в Україні відбувалася переорієнтація медіа з радянської пропаганди на незалежні платформи, що стали рушійною силою для формування нової соціальної ідентичності. Газети, які раніше були виключно

інструментами державної політики, почали відображати різноманітність думок та поглядів. Зокрема, почала з'являтися нова хвиля публікацій, присвячених національній історії, культурі, мові, а також питанням незалежності та суверенітету. Більшість газет та книг з цієї тематики стали основою для розвитку нової ідентичності, яка все більше опиралася на українські культурні традиції та ідеї національного відродження. Проте не всі газети були вільні від впливу старих радянських стереотипів. В перші роки незалежності все ще існував великий вплив російських ЗМІ, через що відзначалося розмивання національної ідентичності в частині респондентів. Водночас, націоналістичні організації та інтелектуали пропагували ідею активного відродження української мови та літератури. У цей період були популярні публікації, що ставили під сумнів радянське минуле, зокрема в контексті таких подій як Голодомор, політичні репресії та інші. Кіно та телебачення стали важливими інструментами для популяризації нової національної ідентичності.

Після 1991 року в українському кінематографі відбулися спроби переосмислення історії, культури та національної спадщини. Проте економічна ситуація в країні, а також домінування російських фільмів, обмежували розвиток української кіноіндустрії. Однією з найяскравіших подій стала поява українського кінематографа після Революції Гідності, що відзначалася зміною наративів у фільмах. Враховуючи значний розвиток української культури в умовах геополітичної боротьби, почали з'являтися фільми, що відображали не тільки історичні події, але й суспільні трансформації.

Зі зміною політичної ситуації та економічних умов в Україні, медіа в країні зазнали значної трансформації. Вони не лише стали більш незалежними, але й набули характеру бізнесу, який безпосередньо впливав на формування соціальної ідентичності. Як зазначає Володимир Кулик у своїй книзі *“Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки”* [див. 25, с.188-191], з середини 1990-х медіа почали активно переходити від державної пропаганди

до більш комерціалізованих платформ. Газети, телевізійні канали та радіостанції змушені були адаптуватися до ринкових умов, шукати нові джерела фінансування, зокрема через рекламу. При цьому, медіа не лише відображали політичні трансформації, але й активно сприяли формуванню нової національної ідентичності.

Ідеологічно медіа також стали більш плюралістичними. Вони почали демонструвати різноманіття думок, поглядів і навіть критичних матеріалів щодо радянського минулого, що надавало можливість для формування багатогранного національного дискурсу. Водночас зростаючий вплив олігархів на медіа, що стало можливим через концентрацію медіавласності, не дозволяв забути про їх бізнес-компонент, що все більше визначав медійний ландшафт. Таким чином, медіа стали важливим інструментом як для економічної вигоди, так і для формування політичних і культурних ідентичностей у новому соціальному контексті.

3.3.3. Соціальні мережі: мобілізація громадян і боротьба з фейками

У сучасному світі соціальні мережі відіграють ключову роль у громадській мобілізації та формуванні суспільних настроїв. Вони слугують не лише каналом для швидкого обміну інформацією, а й активно впливають на перебіг соціальних і політичних подій. Особливо це помітно в кризових ситуаціях - під час пандемій, збройних конфліктів чи масштабних протестів - коли ці платформи стають засобом організації дій, координації ініціатив і поширення солідарності. Соціальні мережі завдяки високій швидкості комунікації та легкому доступу, перетворилися на потужний інструмент, який може як сприяти боротьбі з фейками, так і, навпаки, посилювати їхній вплив. Важливо відзначити, що навіть Володимир Кулик у своїй роботі *“Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки”* [див. 25, с.82] стверджує, що наразі ЗМІ більше функціонують як ЗМК (засоби масової комунікації), а не просто інструменти передачі інформації. ЗМІ стають важливими акторами соціальних і політичних

процесів, активно впливаючи на формування соціальних ідентичностей та громадської думки.

Під час українських революцій соціальні мережі відіграли аналогічну роль у мобілізації та формуванні нових ідентичностей. Багато людей почали ідентифікувати себе з певними політичними ідеями або з конкретними протестними групами, що сприяло активізації громадянської позиції та формуванню протестної культури. Це подібне до того, як під час протестів в Ірані у 2009 році західні медіа активно стверджували, що Інтернет, зокрема Twitter, став основним інструментом організації протестів та демонстрації опору режиму. Блогер Ендрю Салліван у своїй публікації “The Revolution Will Be Twittered” стверджував, що Twitter “став критичним інструментом для організації опору в Ірані” [цит. за 43, с.2], втім не наводив конкретних доказів цієї тези. Однак, як зазначав Морозов, соціальні мережі можуть бути сприйняті як гарант демократичних змін, але їхнє використання набагато складніше. Вони також можуть стати потужним інструментом маніпуляцій і пропаганди.

Таким чином, соціальні мережі в Україні під час революцій не тільки стали інструментом мобілізації, але й важливим фактором зміни самосприйняття учасників протестів. Вони дозволяли активістам не тільки об'єднуватися навколо спільних політичних ідей, але й переосмислювати свої соціальні та політичні ідентичності в контексті революційних подій. Проте, як і в випадку з Іраном, важливо враховувати, що соціальні мережі можуть мати двосічний ефект, формуючи не лише справжні політичні зміни, а й створюючи спрощені наративи, які не завжди відповідають реальності.

Розділ 4. Соціальна ідентичність після революцій: виклики та перспективи

Період після Революції Гідності став ключовим моментом у переосмисленні соціальної ідентичності українців. Війна, що розпочалася як продовження революційного шляху, трансформувала уявлення про належність до суспільства, посилила почуття солідарності та актуалізувала цінності свободи, гідності й спротиву. Формується новий образ колективного «ми», який об'єднує людей не лише за етнічною чи політичною ознакою, а за спільним досвідом боротьби. Водночас постає питання: чи стане ця нова ідентичність стабільною основою для майбутнього розвитку, чи продовжить змінюватися під впливом нових викликів — таких як відбудова країни, повернення військових, адаптація до умов миру та міжнародної інтеграції. У цьому розділі розглядаються як етап воєнної трансформації ідентичності, так і потенційні сценарії її подальшої еволюції.

4.1. Війна як продовження революційного шляху: новий етап ідентичності

Вслід за Революції Гідності в Україні розпочався глибокий процес переосмислення особистої, регіональної та національної ідентичності. Цей процес отримав новий імпульс із початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, що стало точкою неповернення у формуванні української соціальної ідентичності. У надзвичайних обставинах прямої загрози існуванню держави питання «хто ми?» набуло не лише філософського, а й практичного значення.

Як зазначає Віра Додонова у статі Зміни в національній ідентичності українців під час війни [див. 10], період з 24 лютого 2022 року можна охарактеризувати як новий стан української політичної нації. Саме в цей час національна ідентичність постала як інтегративна, «парасолькова» структура, яка охоплює регіональні, етнічні й індивідуальні виміри, цементуючи при цьому

велику соціальну групу — націю. Усвідомлення цієї ідентичності відбувалося не лише через внутрішню міжкультурну комунікацію, але й у діалозі з міжнародним середовищем. Своєрідним каталізатором зростання національної свідомості та формування громадянської ідентичності стало відчуття екзистенційної загрози з боку агресора.

Після початку бойових дій багато людей, навіть ті, хто раніше не визначався щодо своєї національної ідентичності, стали шукати відповіді на запитання, до якої спільноти вони належать, чого прагнуть, і що означає бути українцем. Помітно зросла громадянська активність - волонтерство, допомога армії, самоорганізація на місцях. Це все стало новою формою участі, яка вписується у процес колективного самовизначення. На думку дослідниць Ольги Онуч та Тетяни Сассе, публічні виступи Володимира Зеленського під час війни сприяли зміцненню колективної ідентичності українців, підсилюючи відчуття довіри, відповідальності та солідарності [див. 45, с.207-208]. Його риторика, зокрема активне використання колективних займенників «ми» та «наш», відігравала роль у формуванні спільного уявлення про участь кожного у боротьбі за країну. Особливо показовим є той факт, що рівень довіри до Президента України у перші місяці повномасштабного вторгнення досяг рекордних показників — 93 %, яких ще ніколи не спостерігалось в новітній історії країни. Це свідчить не лише про підтримку конкретного політичного лідера, а й про консолідацію суспільства навколо спільних цінностей і цілей. [див. 25, с.21]

У масовій свідомості з'явився новий тип героя - це не лише військовий, а й звичайний громадянин, який рятує інших, працює попри обстріли, підтримує фронт чи допомагає переселенцям. Такі приклади стають своєрідними орієнтирами для суспільства, особливо молоді, і впливають на уявлення про соціальні ролі. Водночас війна змусила переосмислити багато понять - «дім», «безпечне місце», «свій» і «чужий». Для багатьох це був болісний, але водночас формуючий досвід.

Особливо значущими у контексті війни як продовження революційного шляху стали процеси переосмислення ідентичності серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Вимушене переміщення не лише поставило людей перед необхідністю адаптації до нових умов, а й актуалізувало питання приналежності, спільних цінностей та громадянської солідарності. Попри втрату дому, багато ВПО активно інтегрувалися у приймаючі громади, зберігаючи водночас сильне відчуття єдності з усією країною. Згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, абсолютна більшість українців - як ВПО, так і місцевих мешканців — ідентифікують себе насамперед як громадяни України [див. 6, 2]. Це свідчить про посилення громадянської ідентичності як об'єднувального чинника, що продовжує революційні тенденції самоусвідомлення та солідарності в умовах війни.

Таким чином, війна не знищила, а навпаки, зміцнила і розвинула ті ідентичнісні зрушення, які почалися ще під час Майдану. Соціальна ідентичність сьогоденних українців - це вже не лише декларація належності, а конкретна дія, вибір і позиція. І хоча ці процеси ще тривають, вже зараз можна говорити про нову якість громадянського самосприйняття, що формується у вогні війни.

4.2. Ідентичність майбутнього: стабілізація чи нові трансформації?

Після етапу активного спротиву постає інше важливе питання - чи набуде нова ідентичність стабільності, чи продовжить змінюватися. У цьому контексті важливо враховувати як соціальні наслідки війни, так і майбутні вектори розвитку суспільства. Після етапу активного спротиву постає інше важливе питання - чи набуде нова ідентичність стабільності, чи продовжить змінюватися. У цьому контексті важливо враховувати як соціальні наслідки війни, так і майбутні вектори розвитку суспільства. Світовий простір перебуває у стані безперервних змін, що неминуче впливає на уявлення про ідентичність. Постає питання: чи рухаємося ми до періоду стабілізації та усталених форм

самовизначення, чи, навпаки, нас очікують ще глибші та непередбачувані трансформації? Технологічний прогрес, глобалізація, екологічні виклики та соціокультурні зсуви постійно переформатовують основи, на яких будується наше відчуття "Я". Тому осмислення ідентичності майбутнього вимагає глибокого аналізу цих факторів та їхнього потенційного впливу.

Соціальна ідентичність – це не просто те, як ми бачимо себе зараз. Вона про те, як люди розуміють свою приналежність до певної групи чи груп і як вони це оцінюють. На основі цього розуміння вони створюють собі уявлення про майбутнє і планують дії, щоб це майбутнє здійснити. Тобто, коли ми пояснюємо соціальні зміни через ідентичність, ми говоримо про мобілізацію та об'єднання і спільні дії, а не просто про сприйняття чи спостереження.

Великі зміни в суспільстві відбуваються тому, що люди роблять певний вибір. Цей вибір часто залежить від того, хто на них впливає. Під джерелами впливу ми розуміємо політиків, чиновників, активістів та інших лідерів. Вони прагнуть втілити свої ідеї та цінності, тому намагаються запропонувати більшості такі варіанти ідентичності й цінностей, які будуть прийняті і захочуть бути реалізованими. Тож, по суті, соціальні зміни залежать від того, якою є наша соціальна ідентичність, а вона, своєю чергою, формується під впливом тих, кого ми слухаємо і кого вважаємо своїми провідниками. [див. 24, с.70]

Рафальський О. вважає, що важливим елементом державотворення є політико-психологічне підґрунтя для досягнення консолідації українського суспільства. На його думку розглядаючи сучасні етно-політичні процеси, необхідно брати до уваги не лише економічні та соціальні аспекти, але й культурно-історичні, етнічні, демографічні й релігійні фактори. Таким чином суспільство постає як унікальна форма спільної життєдіяльності людей, основа функціонування і розвитку якого полягає передусім у взаємній потребі одне в одному. [див. 34, с.86]

В української нації є можливості для стабілізації а також до трансформації

суспільства, головне ми маємо вирішити чого ми прагнемо. По-перше, консолідація української ідентичності можлива через мову, культуру, спільну пам'ять або досвід спротиву. По-друге, зміцнення інституцій громадянського суспільства – школи(через викладання громадянської освіти), медіа, армія, волонтерство.

Українське суспільство має можливі нової трансформації через вплив глобалізації та цифрового середовища.

Висновки

У процесі дослідження трансформації соціальної ідентичності в Україні під час українських революцій було з'ясовано, що ідентичність не є сталою категорією, а динамічно змінюється під впливом соціальних, політичних і культурних чинників. Теоретичні концепції соціальної ідентичності - зокрема підходи Г. Тажфела, Дж. Тернера, М. Брюер та В. Гарднер - дозволили окреслити механізми її формування, змін і взаємодії з груповою належністю.

На прикладах ключових українських революцій - від Революції на граніті до Революції Гідності - було показано, як протестні рухи та самоорганізація громадян спричиняли не лише політичні зрушення, а й суттєві ідентифікаційні трансформації. Особливу роль у цьому процесі відіграла молодь, студенти, волонтери та нові лідери громадянського суспільства, які формували нові уявлення про себе як частину української нації, вільної, відповідальної та активної. Саме ці революційні хвилі сприяли переосмисленню категорій "громадянин", "держава" та "спільне благо". Формувалися нові символи, ритуали та наративи, які укорінювалися в колективній пам'яті. Змінилися уявлення про лідерство — від харизматичних постатей до горизонтальних ініціатив та спільної дії. Соціальні мережі та незалежні медіа активізували суспільну дискусію, сприяючи ширшому охопленню ідентифікаційних моделей. У результаті українське суспільство стало не лише політично активнішим, а й глибше усвідомило свою культурну та історичну унікальність.

Аналіз соціальних рухів, громадянської активності та волонтерських ініціатив після Майдану продемонстрував зростання горизонтальних форм самоорганізації та укріплення громадянської ідентичності. Важливу роль у поширенні ідентифікаційних наративів відіграли медіа та соціальні мережі - як у мобілізації громадян, так і в боротьбі з дезінформацією.

У сучасному етапі, в умовах повномасштабної війни, соціальна ідентичність українців зміцнилася ще більше: зросла національна згуртованість,

солідарність та відчуття спільного історичного шляху. Водночас, у майбутньому постають нові виклики: збереження відкритої ідентичності в умовах зовнішнього тиску, інтеграція діаспорної спільноти, пошук балансу між традиційним та сучасним у національній самосвідомості.

Таким чином, трансформація соціальної ідентичності в Україні є безперервним процесом, який визначає не лише внутрішній стан суспільства, а й здатність українців до спротиву, єдності та стратегічного бачення майбутнього.

Використані джерела

1. Гирич Ігор, Історична і колективна пам'ять: що це?, Персональний сайт історика України. *Електронний ресурс* / URL: https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html#google_vignette, (дата звернення: 3.02.2025).
2. Дембіцький Сергій, «Показники національно-громадянської української ідентичності», *Київський міжнародний інститут соціології (KMIC)* / URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=9>, (дата звернення: 26.04.2025).
3. Дияк В., Тушко К., & Волобуєв В. Особливості формування множинної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Науково-теоретичний альманах Грані*. Том 27(2). С. 12-18. *Електронний ресурс* / URL: <https://doi.org/10.15421/172424>, (дата звернення: 25.01.2025).
4. Кругляк М.Е. «Революція на Граніті» як форма відображення ціннісних орієнтацій українського студентства періоду «Перебудови», *наук.-теорет. журн.* / М. Е. Кругляк / Гілея: науковий вісник. – 2024. – Вип. 4(64). – с. 22 – URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/322680> , (дата звернення: 21.03.2025).
5. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей революції гідності, Революція на граніті *Електронний ресурс* / URL: <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-na-graniti>, (дата звернення: 20.03.2025).
6. Паніотто Володимир, Грушецький Антон, «Ставлення до біженців, внутрішньо переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України», *Київський міжнародний інститут соціології (KMIC)* / URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1469&>

[page=2](#), (дата звернення: 26.04.2025).

7. Романенко О. Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2016. Вип. 7. С. 112-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2016_7_23, (дата звернення: 3.02.2025).
8. Революція на граніті: 25 років по тому, *Електронний ресурс* / URL: <https://zbruc.eu/node/42122>, (дата звернення: 20.03.2025)
9. Салюк Андрій. Розраховували ми виключно на наші сили *Інформаційний ресурс* / URL: <https://zbruc.eu/node/42191> , (дата звернення: 20.03.2025).
10. Dodonova Vira. Changes in the national identity of Ukrainians during the war *Електронний ресурс* / URL: <https://humstudios.com.ua/en/journals/tom-12-3-2024/zmini-natsionalnoyi-identichnosti-ukrayintsiv-pid-chas-viyni>, (дата звернення: 26.04.2025).

Використана література

11. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / [Г.В. Боряк (кер. авт. кол.), В.В. Головка (координатор проекту), В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький, О. М. Майборода, В. А. Смолій (відп. ред.), Л.Д. Якубова, С. О. Янішевський] ; НАН України ; Ін-т історії України. К. : Ніка-Центр, 2016. 796 с.
12. Бажан О. Г. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2001. № 2. С.520-529.
13. Балабушевич Т. Україна проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. *Конференція українських випускників програм наукового*

стажування у США. Львів. 18-21 вересня 2003. 243 с.

14. Безрукова О. А. Соціологічне вивчення волонтерства відповідальності громадян та ознаки сформованості громадянського суспільства. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2017. Вип.76. С. 53-54.
15. Горак В. «Помаранчева революція» в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки // Історіографічні дослідження в Україні. 2016. Вип. 26. 460 с.
16. Гордійчук О. Вплив комуністичної ідеології та радянської дійсності на ментальність українців: соціально-філософський аналіз. Вісник Львівського університету. 2019. Вип.24. С. 26-27.
17. Горєлов Д. М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики:аналіт. доп. Д. М. Горєлов. Київ: НІСД, 2015. 36 с.
18. Грицак Ярослав. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. [Навч. посібник]. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
19. Губеладзе І. Г. Особливості функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності / І. Г. Губеладзе // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – №9. – С. 56–62.
20. Діак І. В. Українське відродження чи нова русифікація?: Навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти / І. В. Діак. К.: Гранослов, 2000. 304 с.
21. Забужко О. Найдовша подорож: Есей. Київ. 2023. 168 с.
22. Золкіна М. Європейська інтеграція як потенціал для консолідації українського суспільства / Громадська думка. 2014. № 02 (22). 16 с.
23. Казакевич О. М. Українська мова як чинник формування модерної нації у європейському контексті (друга половина ХІХ–початок ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 : Національний педагогічний університет імені М.

- П. Драгоманова. Київ, 2018. 480 с. С 70-71.
24. Кухарук О. Ю. Суспільні трансформації та ідентичність українців у контексті теорії соціальної ідентичності. О. Ю. Кухарук. Проблеми політичної психології. 2019. Вип. 8. С. 63-73.
 25. Кулик В. «Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки», Інститут Критики, Київ, 2010. 651 с.
 26. Куц Г. М. Перипетії формування політичного режиму в пострадянській Україні: досвід майданів. Сучасне суспільство. 2014. Вип. 1. 82-94 с.
 27. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності / упоряд. Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко. К. : К.І.С., 2015. 320с.
 28. Медвідь Ф. Феномен Помаранчевої революції у контексті консолідації сучасної української нації. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету - 2005» (26 - 27 квітня 2005 року): Матеріали доповідей та виступів. К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 63 - 65.
 29. Плющ В. Спілка Визволення України та Спілка Української Молоді (до 50-ліття заснування СВУ-СУМ та 45-ліття процесу над ними). Мюнхен, 1975. 48 с.
 30. Семенова О. Радянська ідентичність у соціо- та етнокультурному просторі сучасної України. Українознавство. 2020. №4 (77) С.160
 31. Сич О. М. Революція на граніті 1990 р. і Помаранчева революція 2004 р.: Динаміка впливу націоналістичних структур.
 32. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 8-10
 33. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. К. : НІСД, 2011. 336 с. С.235.

34. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. 400 с.
35. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. Т.9: упоряд. і передм. Шаповал Ю., ред. Паньків Я., Київ; Дніпро 2001. 658 с.
36. Україна крізь віки : У 15-ти тт. : Т. 11: Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ.: Альтернативи, 1999. 336 с.
37. Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М.Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2004. 705 с.
38. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М.Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2010. 636 с.
39. Фінберг Л., Головач У. Майдан. Свідчення. Київ, 2013-2014 роки / Національний університет "Києво-Могилянська академія"; Центр європейських гуманітарних досліджень; Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства. Київ: Дух і Літера, 2016. 784 с.
40. Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. 2012. Вип. 13. С. 109 (108-118)
41. Яремчук В. Як змінювалась офіційна доктрина української історії у перші роки після XX з'їзду КПРС. Наукові записки. Серія «Історичні науки». Випуск № 12. 2008. С. 282-296.

42. Michael A. Hogg, Dominic Abrams, Sabine Otten, Steve Hinkle, The Social Identity Perspective: Intergroup Relations, Self-Conception, and Small Groups., Volume 35. Issue 3. 2004, c.276.
43. Morozov Evgeny, The Net Delusion, The Dark Side of Internet Freedom, PublicAffairs, New York, 2011. 409 c.
44. Norman Fairclough, Media Discourse / Great Britain, 1995. 213 c.
45. Onuch Olga, E. Hale Henry, The Zelensky Effect, Oxford University Press, 2023, 349 c.
46. Tajfel H., Turner J., Social Identity Theory, 1979, c.33–48.

